

УДК 37.018.5(09)(477.54)

К. В. Зозуля,
аспірант

(Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди)
Katysichka@mail.ru

ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ

У статті представлено на основі аналізу історико-педагогічних джерел, зокрема статутів (1812, 1818), діяльність Харківського інституту шляхетних дівчат. Розглянуто навчальні плани (або зміст), форми, методи навчально-виховної роботи в інституті шляхетних дівчат. Виявлено, що досвід та програми першого жіночого закладу Харківського інституту шляхетних дівчат й надалі використовувалися в жіночих гімназіях.

Ключові слова: жіноча освіта, інститут шляхетних дівчат, статут, навчальні плани.

Актуальність дослідження. Особливий інтерес до розвитку освіти викликає період другої половини XIX – початку XX ст., коли відбувалися глибокі зміни у всіх галузях життя (виробничій, культурній, освітній, громадській) та у свідомості людей. Активні суспільні процеси, пов'язані зі швидкими темпами розвитку промисловості і сільського господарства, викликали зміни у системі освіти: розширювалася мережа початкових і середніх загальноосвітніх навчальних закладів, з'являлися нові типи навчально-виховних закладів, удосконалювався зміст освіти, методи і форми роботи у них. На цей час припадає й офіційне запровадження та розвиток освіти жінок [1].

Питання розвитку освіти жінок у Харківській губернії у другій половині XIX – на початку XX століття – невід'ємна сторінка нашої історії, бо саме тут були відкриті перші середні жіночі навчальні заклади на території України – Інститут шляхетних дівчат і Маріїнську гімназію, де формувалася інтелектуальна, культурна генерація жінок. Дослідження цих закладів дає уявлення не тільки про жіночу освіту і загальний розвиток шкільництва в Україні, але й про демократичні процеси, що відбувалися у тогочасному суспільстві. На прикладі започаткування й функціонування жіночих навчальних закладів загалом можна простежити зміни поглядів у суспільстві, ставлення уряду до проблем освіти, розвиток прогресивної педагогічної думки в Україні та інші процеси, що дають уявлення про загальний розвиток країни, і освіти зокрема [2].

Отже, доцільно і актуально буде розглянути та проаналізувати діяльність одного з перших жіночих навчальних закладів на Україні – Харківського інституту шляхетних дівчат.

Аналіз сучасних наукових публікацій. Проблема освіти жінок завжди привертала увагу багатьох істориків і педагогів різних часів. Вони по-різному висвітлювали ті чи інші питання цієї проблеми. Так, дослідники І. Альошинцев, О. Бабіна, Д. Багалій, І. Богданов, І. Важинський, С. Верхратський, Н. Вессель, Р. Гавриш, Ш. Ганелін, О. Головка, А. Грива, Г. Данилевський, І. Захарова, Я. Звігальський, О. Зима, О. Іванов, Н. Калениченко, В. Камишникова, М. Константинов, В. Корнієнко, М. Костомаров, Т. Кравченко, Т. Лутаєва, І. Мартинова, Б. Мітюров, О. Ососков, І. Прокопенко, С. Рождественський, С. Сірополко, Є. Шмідт та інші у своїх працях розглядали окремі факти становлення системи жіночої освіти.

Особливу увагу жіночим особистостям та окремим жіночим навчальним закладам приділили Я. Абрамов, Т. Александровський, Л. Артемова, М. Жебилев, О. Заєць, О. Ільченко, О. Кобельська, Л. Ковалець, Т. Коломієць, Ю. Кочубей, Т. Куліш, О. Луговий, О. Мазуркевич, С. Миропольський, Т. Морозова, М. Мухін, І. Огієнко, Ю. Понежа, А. Приходько, С. Сергєєва та інші.

Окрему групу становлять праці, переважно сучасного періоду, що досліджують розвиток жіночої освіти в окремих регіонах. Це дослідження Ш. Акічева, В. Добровольської, Л. Єршової, Т. Зоріної, Г. Маслій, О. Мельник, З. Нагачевської, В. Нижник, В. Павлової, О. Рябченко, Б. Савчук, Т. Шушари та інших.

Деякі дослідження (Я. Абрамова, О. Бабіної, Д. Багалія, О. Друганової, Т. Коломієць, І. Мартинової, В. Павлової, О. Рябченко, М. Рижкова) містять окремі відомості про розвиток жіночої освіти у Харківській губернії у другій половині XIX – на початку XX століття. Однак серед них немає жодної узагальнюючої праці, яка б відтворювала цілісний процес, шляхи та умови розвитку саме першого жіночого навчального закладу Харківського інституту шляхетних дівчат. [1]

Мета статті – на основі історико-педагогічної літератури та наукових праць показати діяльність Харківського інституту шляхетних дівчат за роки його існування.

Постановка задачі та її розв'язання. У середині XIX ст. Харківська губернія входила до складу Російської імперії. Вважаючи на цей факт будемо розглядати розвиток освітніх закладів, а саме жіночих навчальних закладів у контексті процесів, що відбувалися загалом по всій державі. Варто зауважити, що Харківська губернія на той час була однією із найрозвинутіших губерній держави. Це сприяло поштовху освітніх процесів у ній. Так, саме у Харкові було засновано перший в Україні Інститут шляхетних дівчат (1812) та Маріїнське училище (1860).

Харківський Інститут шляхетних дівчат є найстарішим провінційним інститутом. Він був відкритий у вересні 1812 року. У його житті два періоди – від дати заснування до 1818 року, коли він був приватним закладом та існував за рахунок Харківської губернії та від 1818 року, коли він був прийнятий під найвище заступництво государині імператриці Марії Федорівни.

Перший будинок, у якому знаходився Інститут, належав священику Вознесенської церкви, обличчю відомому у літописах Харкова, Василю Фотієву. Будинок знаходився далеко від міста та мав невелику площу. У травні 1813 року будинок Фотієва був малим за площею, тому було вирішено знайти інший, що належав громадянці Зарудній; при будинку був город, сад. У цьому місці Інститут знаходився до 1817 року, коли Суспільством про Добročинність було придбано два будинки з дворовими будівлями та садом. У нове приміщення Інститут перейшов у 1818 році, а до цього він один рік знаходився у будинку Г. Ф. Квітки.

У історії існування інституту, як вже зазначалося, було два періоди. Вважаємо за доцільне розглянути навчально-виховну діяльність інституту у двох цих періодах (з 1812 до 1818 рр.) та (з 1818 до ...).

Навчально-виховна робота Інституту здійснювалася згідно документу – Статуту. Перший Статут Інституту(1812) був написаний ректором університету та членом Ради Товариства А. І. Стойкевичем, у основу статуту 1812 року було покладено заклад Смольного Інституту. Ось деякі особливості цього статуту: 1) затверджується він для бідних дівчат шляхетних прізвищ; 2) головні розпорядження у нього робить Суспільство про Добročинність, а управління залежить від Головної начальниці, яку обирає Суспільство про добročинність та піклувальника, завідуючого господарською та навчальною частинами; 3) в Інституті можуть знаходитись: а) пансіонерки з платою; вони повинні мати свою білизну, плаття, взуття, посуд, книги та постіль; б) полупансіонерки – з яких плату брали в залежності від доходів батьків; 4) метою закладу Інституту є, щоб дівчатам, які у ньому навчаються дати освіту та необхідне у суспільстві пізнання, щоб коли вони закінчили заклад могли піти у будинки поміщиків вчителями їх дітей та у випадку необхідності власними зусиллями прогодувати себе; 5) перше піклування вихователів – пояснити та привити любов до серця, віру у християнство; 6) в Інституті викладаються такі предмети: закон Божий, історію, географію, арифметику, фізику, риторіку, граматику, малювання, писання, рукоділля, музику, танці та зарубіжні мови – по бажанню та за окрему плату; 7) розпорядок дня такий: встають дівчата о шостій ранку, одягнувшись та прибравши кімнати, заправляють ліжко та моляться Богу, молитву читає вихованка. Потім слідує сніданок, з 8 до 12 год. – уроки, у час – обід та відпочинок, з 2 – 6 год. – знову уроки, потім знову відпочинок. З 7 до 9 год. дівчата займаються рукоділлям та повторення уроків. О 9 год. – вечеря, після якої Доглядачка "займає деякий час дівчат розмовами про приємні для них предмети, або читанням, після молитви відпускає їх спати"; 8) чергова вихованка наглядає за порядком у класі, відвідує кухню та дає звіт на другий день начальниці з власними зауваженнями. Це робиться для привчання вихованок до порядку; 9) щоб привчити вихованок до співчуття при хворих інститутках чергує старша вихованка; 10) брати дівчат з інституту до закінчення курсу наук батьки не можуть та дають на це письмове зобов'язання. Батьки та родичі маю можливість бачити дітей тільки у неділю та святкові дні та бачитися тільки при виховательці; 11) випробування з предметів проходять щомісяця та щорічно публічно у кінці червня; 12) Рада приймає прохання від бажуючих узяти до шлюбу вихованку, якщо у неї нема родичів; від Ради цій вихованці видають: три сорочки, чулки, башмаки, шинель, платки, сукню та гроші. Після закінчення курсу вихованки отримують з Інституту свідоцтво. Таким був перший статут Інституту.

Перший учительський склад Інституту був такий: російська мова та арифметика викладались студентом Коллегіума Ів. Баконовським, Закон Божий та право (нраво) навчання – прот. Васи́лем Фотієвим. Згодом В. Фотієв був замінений священиком Харківського Коллегіума Александром Башинським, а на місце Баконовського прийшов Федір Леванський, вчитель читання та чистописання був Данилов, малювання – Писаревський. У 1017 році до Інституту прийшло відразу кілька нових учителів, колишні студенти Університету: Н. Черняєва, Д. Канатова, І. Воскобойникова, А. Семенов. Також були запрошені вчитель музики Воронець та вчитель "танцювання" – Штейн, які забажали давати уроки в Інституті безкоштовно. Таким було життя та навчання у перший період існування Харківського Інституту шляхетних дівчат.

Другий період існування Інституту (1818) є найважливішим у його житті. У цьому році Харківський Інститут шляхетних дівчат був прийнятий під найвище заступництво государині імператриці Марії Федорівни.

26-го жовтня 1818 року імператриця "випробувала" новий Статут Інституту, який із незначними змінами існував до 1855 року, коли вийшов загальний Статут жіночих навчальних закладів Відомства закладів Імператриці Марії.

Головні відмінності Статуту 1818 року від Статуту 1812 року такі: 1) Управляється Інститут під найвищим заступництвом государині імператриці Марії Федорівни, складається із Голови, Начальниці та трьох членів за вибором дворянства Харківської губернії; 2) Рада з'їжджається раз на тиждень та щотижня дає відомості про успішність, поведінку вихованець та розходи на утримання Інституту, які потім висилаються імператриці Марії; 3) службовці в Інституті перебувають на державній службі та

носять мундир; 4) у розпорядженні члена з господарської частини знаходиться економіка та він займається постачанням Інституту усіма потребностями для утримання будинку предметами; 5) у розпорядженні члена з учбової частини знаходиться Інспектор та вчитель: Інспектор зобов'язаний частіше бувати на уроках, слідкувати за якістю викладання: він складає розклад уроків, робить розходи на покупки учбових посібників та приладдя; 6) вихованок ділять на: а) штатних – знаходяться на повному утриманні Інституту; б) пансіонерок – платять у користь Інституту встановлену суму; в) полупансіонерки – користуються лише навчанням; 7) навчальниця визначається Імператрицею: вона має головний контроль над вихованками та освітою, вона повинна "привчити дівчат не соромитися бідності та поважати сором'язливість"; 8) класна дама – перша помічниця начальниці; 9) термін навчання в Інституті – 6 років. Предмети, що викладаються у ньому діляться на три класи по два роки кожний; 10) в Інституті викладаються наступні предмети: Закон Божий, російська мова та словесність, арифметика, алгебра, французька та німецька мови, історія, географія, фізика, чистописання, малювання, рукоділля, музика, співи та танці; 11) розклад життя залишився в Інституті майже таким же як і в Статуті 1812 року. Для вихованок була встановлена форма одягу: щоденна – темно-зелена сукня з білим фартухом; святкова – біле коленкорове плаття із зеленим кушаком та бланжевими довгими рукавичками.

Згідно Статуту 1818 року навчання починалося в Інституті 1-го вересня і закінчувалося 1-го липня, а з 1-го липня заняття закінчувалися і вихованки займалися повторенням. В Інституті були не лише приватні екзамени, а й публічні, на які запрошували дворянин, чиновників, купців, батьків дівчат та їх родичів.

З переходом Інституту під заступництво государині імператриці Марії Федорівни та об'яви у ньому державної служби, він отримав можливість запрошувати у свої стіни найкращі педагогічні сили Університету та Гімназії. Склад педагогічного персоналу Інституту у 1818 році був такий: Закон Божий як і раніше викладав Александр Башинський, російську мову та математику А. І. Оптовцев, словесність – П. Н. Рейпольський (проф. у-ту), фізику та математику – проф. у-ту М. К. Робуш, історію та географію – Я. Г. Прожанський, проф. колегіума, німецьку мову І. Ф. Ольденборгер, вих. гімназії, французьку мову П. П. Артемовський-Гулак, малювання – П. М. Денисов та Л. Альгенштедт, чистописання – Т. Г. Лницький, музику – К. Шуберт, танці – О. Ф. Штейн, співи – Д. Г. Носачьов.

Після переходу Інституту під заступництво государині імператриці Марії Федорівни значно покращилось його становище. Вона живо цікавиться усіма подіями Інституту, вимагає від Ради пояснення щодо поганої відмітки будь-якої вихованки, щиро переживає невдачі якої-небудь з них [3].

Висновок. Узагальнюючи, можна зробити висновок, що навчання в інституті передбачало, що протягом усього курсу дівчата знаходяться в закладі, залишаючи свою родину на кілька років. Це вважалося запорукою успіху у справі виховання. Все необхідне для життя та навчання вихованок в інститутах – їжу, книги, підручники, форму – забезпечував заклад.

Негативно впливало на вихованок те, що вони жодної хвилини не залишалися на одинці, не могли розпоряджатися своїм часом, робити щось з власної волі. Порушниці денного розпорядку піддавалися покаранням. Це перешкоджало формуванню самостійності інституток, звужувало їх внутрішній світ, травмувало психіку.

В інститутах вдосконалювалося викладання таких предметів, як рукоділля, домоведення, гігієна. Вони мали великі досягнення у постановці естетичного та морального виховання, викладанні педагогічних дисциплін. Досвід та програми першого жіночого закладу Харківського інституту шляхетних дівчат й надалі використовувалися в жіночих гімназіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Рижкова М. С. Освіта жінок у Харківській губернії : історико-педагогічний аспект : [монографія] / М. С. Рижкова ; Укр. інж.-пед. акад. – Харків : [б. і.], 2013. – 210 с.
2. Сухенко Т. В. Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX столітті / Т. В. Сухенко // Етнічна історія народів Європи : [збірник наукових праць]. – Київ, 2000. – Вип. 7. – С. 80–84.
3. Жибылев Н. Исторический очерк деятельности Харьковскаго института благородных девиц за 100 лет его существования (с 1812-го по 1912-ый год) / Н. Жибылев. – Харьков : "Печатное дело", 1912. – 99 с.
4. Институт благородных девиц в Харькове // Правосл. энциклопедия Харьковщины. – Харьков. – 2009. – 218 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Ryzhkova M. S. Osvita zhinok u Kharkivskiy gubernii : istoryko-pedagogichnyy aspekt [Women's Education in the Kharkiv Province : the Historical and Pedagogical Aspects] / M. S. Ryzhkova. – Kharkiv : [b.i.], 2013. – 210 s.
2. Sukhenko T. V. Instytuty chliakhetnykh divchat v Ukraini v XIX stolitti [Institute for Noble Maidens in Ukraine in the XIX century] / T. V. Sukhenko // Etnichna istoriya narodiv Evropy [The Ethnic History of European People] : [zbirnyk naukovykh prats] / T. V. Sukhenko. – Kiev, 2000. – Vyp. 7. – P. 80–84.
3. Zhibilev N. Istoricheskiy ocherk deiatel'nosti Khar'kovskogo instituta blagorodnykh devits za 100 let ego sushchestvovaniya [The Historical Essay on the Kharkov Institute of Noble Maidens Work for 100 Years of its Existence (1812-1912)] / N. Zhibilev. – Kharkov : "Pechatnoe delo", 1912. – 99 s.
4. Institut blagorodnykh devits v Kharkove [Institute for Noble Maidens in Kharkov] // Pravosl. entsyklopediya Kharkovshchyny [The Orthodox Kharkov Encyclopedia]. – Kharkov. – 2009. – 218 s.

Матеріал надійшов до редакції 24.01. 2014 р.

Зозуля Е. В. Деятельность Харьковского института благородных девиц.

В статье на основе анализа историко-педагогических источников, в частности уставов (1812, 1818), проанализирована деятельность Харьковского института благородных девиц. Рассмотрены учебные планы (или содержание), формы, методы учебно-воспитательной работы в институте благородных девиц. Выявлено, что опыт и программы первого женского учебного заведения Харьковского института благородных девиц потом использовались в женских гимназиях.

Ключевые слова: женское образование, институт благородных девиц, устав, учебные планы.

Zozulia K. V. Activities of the Kharkov Institute for Noble Maidens.

The article, based on the analysis of historical and educational sources, including statutes (1812, 1818) analyzes the activity of Kharkov Institute for Noble Maidens. Researches of the institution gives an idea of the education and the overall development of the women's school system in Ukraine in the period under the review. Kharkov Institute for Noble Maidens is the oldest provincial institution. It was opened in September in 1812. The article examines two periods – from the establishment in 1812, when it was a private school and in 1818, when it was taken under the highest patronage of the Empress Maria Fedorivna. It is found out that the experience and programmes of the first feminine educational establishment under the Kharkov Institute for Noble Maidens have been used further in the feminine gymnasiums.

Keywords: female education, Institute for Noble Maidens, charter curricula.